

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ XX СТОЛІТТЯ

[Рец. на]: Борчук С. Українська енциклопедична традиція XX ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження. – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 2014. – 604 с.: іл.

До історіографічних лакун сучасної вітчизняної історіографії, безперечно, слід зарахувати й історію української енциклопедистики XX ст. Останню переважно репрезентують поодинокі публікації еміграційних і діаспорних учених, присвячені назагал “Енциклопедії українознавства” чи її порівняльному аналізу з “Українською Радянською Енциклопедією” Миколи Бажана 1957–1965 рр., внеску окремих еміграційних дослідників (насамперед В. Кубійовича та О. Оглоблина) у створення “ЕУ”¹. Мемуаристика вітчизняної енциклопедичної традиції представлена спогадами О. Лотоцького про підготовку проекту “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (1909–1916) у серії праць Українського Наукового Інституту у Варшаві (1934)² та В. Кубійовича (“Енциклопедія українознавства”)³.

У новітній українській “материковій” історіографії дещо ширше представлені розвідки, присвячені нереалізованому проекту “скрипниківської” “Української Радянської Енциклопедії” та долям її співробітників, більшість з яких загинули у роки російського терору сталінської доби. Йдеться найперше про публікації М. Фельбаби й О. Рубльова⁴. У статті аспірантки Інституту історії України НАН

¹ Див., напр.: *Кузеля З.* Дотеперішні українські енциклопедії / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства: у 2 т. / [під голов. ред. проф., д-ра В. Кубійовича і проф., д-ра З. Кузелі]. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 9–11; *Кубійович В.* Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркус. – Нью-Йорк: Пролог, 1961. – 146 с. – (Суспільно-політична бібліотека, ч. 11); *Жуковський А.* Вклад Олександра Оглоблина в “Енциклопедію українознавства” / А. Жуковський // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. – 1995. – Ч. 1–4 (124–127). – С. 209–220; Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Атанас Фіголь (1908–1993): наук. зб. / НТШ в Америці [упоряд. та передм. В. Маркуса]. – Київ: В-во АТ “Обереги”, 1998. – 252 с.; *Жуковський А.* “Енциклопедія українознавства” // Енциклопедичний вісник України: зб. наук. праць; [редкол.: М. Железняк (голов. ред.) та ін.]. – Київ, 2009. – Ч. 1. – С. 14–22; та ін.

² *Лотоцький О.* Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, 1934. – Ч. 3. – С. 155–166.

³ Див., напр.: *Кубійович В.* Мені 70 / В. Кубійович. – Париж; Мюнхен: НТШ, 1970. – С. 116; *Його ж.* Мені 85. – Мюнхен: Молоде життя, 1985. – С. 187–188; 205–207; 215–226; 230–231; 233–237; 244–273.

⁴ Див., напр.: *Фельбаба М.* Нездійснений проект: З історії підготовки скрипниківської “Української Радянської Енциклопедії” / М. Фельбаба // Історія України: Маловідомі імена,

України Т. Демиденко проаналізовано невдалу спробу реанімування проекту “УРЕ” 1944–1947 рр.⁵.

Утім, всі вищезгадані мемуарні й наукові публікації лише фрагментарно висвітлювали тему вітчизняної енциклопедичної традиції ХХ ст.

Натомість монографія івано-франківського дослідника Степана Борчука “Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження”⁶ є, на наш погляд, досить вдалою спробою узагальнити й проаналізувати вітчизняний досвід творення енциклопедій упродовж усього ХХ ст., розглянувши цей досвід як у його національному (немарксистському) сегменті, так і в офіційному радянському – на прикладі насамперед трьох проектів “Української Радянської Енциклопедії”.

Монографія С. Борчука складається з восьми структурних розділів, у першому з яких традиційно розглянуто історіографію проблеми, проаналізовано джерельну базу роботи й визначено методологічні засади дослідження. У другому розділі “Вітчизняні енциклопедичні проекти дореволюційної доби” автор вмістив нарис передісторії світової та вітчизняної енциклопедичної справи (на думку рецензента, надмірно розлогий), а в другій його частині ґрунтовно висвітлив обставини виникнення задуму й реалізацію чотиритомного енциклопедичного проекту “Украинский народ в его прошлом и настоящем”, перші два томи якого з’явилися відповідно у 1914 й 1916 рр. і який не був завершений через події Першої світової війни, а згодом дезактуалізований революційними подіями 1917–1921 рр. Третій розділ монографії присвячений енциклопедичним проектам Української Академії наук (згодом ВУАН) 1920-х – початку 1930-х років – “Біографічному словнику діячів України” та “Енциклопедичному словнику”. Національно зорієнтовані видання не мали шансів на успіх за умов російської більшовицької окупації й були припинені окупаційною адміністрацією на початку 1930-х років, а більшість їхніх авторів зазнали репресій (включно із фізичною ліквідацією).

Обставини виникнення задуму й першої спроби підготовки “Української Радянської Енциклопедії” 1927–1934 рр. висвітлені у четвертому розділі праці С. Борчука. У ньому дослідник ґрунтовно проаналізував ідеологічну мотивацію постановня проекту “УРЕ”, реконструював організаційну і поточну діяльність редакції енциклопедії, подав низку біографічних нарисів чільних виконавців проекту.

події, факти: зб. статей. – Київ: Рідний край, 1999. – Вип. 8. – С. 362–370; *Його ж.* “Українська Радянська Енциклопедія”: Перша спроба підготовки (1927–1934 рр.) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – Київ, 1999. – Вип. 45. – С. 26–30; *Його ж.* “Товариш Борис”: І. А. Шведов – заступник Головного редактора “УРЕ” // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – Київ: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 377–389; *Його ж.* “УРЕ – то наша пролетарська зброя”: М. О. Скрипник та республіканський енциклопедичний проект // Український історичний збірник – 2000: зб. статей. – Київ, 2000. – С. 238–255; *Рубльов О.* Долі співробітників “УРЕ” на тлі репресивної політики 30-х років / О. Рубльов, М. Фельбаба // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 207–251; *Його ж.* О. І. Бадан-Яворенко – учений секретар НКО УСРР, завідуючий сектором чужомовних словників “УРЕ” / О. Рубльов, М. Фельбаба // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – Київ: Рідний край, 2001. – Вип. 12. – С. 279–290.

⁵ Демиденко Т. Маловідомі сторінки з історії української енциклопедистики: Спроба відродження проекту УРЕ у 1944–1947 рр. / Т. Демиденко // Український історичний збірник / [редкол.: Т. Чухліб (голов. ред.) та ін.]. – Київ, 2009. – Вип. 12. – С. 215–224.

⁶ Борчук С. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження / С. Борчук. – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 2014. – 604 с.

Автор, на наш погляд, досить вдало доповнив вищезгадану розвідку О. Рубльова й М. Фельбаби 2000 р. “Долі співробітників «УРЕ» на тлі репресивної політики 30-х рр.”, відтворивши у книзі яскраві портрети обох Головних редакторів “першої УРЕ” Миколи Скрипника і Володимира Затонського, а також Голови Правління енциклопедії Ісає Фалькевича (с. 256–300). Другій, також невдалій спробі підготовки “УРЕ” 1944–1947 рр. присвячений п’ятий розділ монографії (с. 301–322). С. Борчук проаналізував цю маловідому сторінку вітчизняної енциклопедистики і в окремій ґрунтовній розвідці у часописі “Краєзнавство”⁷.

У шостому розділі “Українські енциклопедичні проекти 1930–1980-х рр. за межами УРСР” (с. 323–387) увага сконцентрована на реалізації проекту “Української Загальної Енциклопедії” та “Енциклопедії українознавства” В. Кубійовича. До речі, реконструюючи обставини підготовки “УРЕ”, автору було б не зайвим ширше використати матеріали відповідного тематичного фонду енциклопедії в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові. Втім, виявлені й використані дослідником незнані документи ЦДАВО та ЦДАГО України дозволили йому досить виразно відтворити маловідомі подробиці підготовки “УЗЕ”.

Розділ сьомий монографії “«Українська Радянська Енциклопедія» 1957–1965 рр.” присвячений третьому (нарешті успішному) республіканському проекту “УРЕ” під керівництвом М. Бажана (с. 388–463). У восьмому розділі дослідження С. Борчука проаналізовані енциклопедичні проекти 1960–1980-х рр. на прикладі 26-томної “Історії міст і сіл Української РСР” й чотиритомної “Радянської енциклопедії історії України” (с. 464–526). Обставини підготовки першої історичної енциклопедії УРСР, її пропагандистсько-ідеологічну вмотивованість автор також проаналізував у розлогій статті в “Українському історичному журналі”⁸.

Значну увагу у монографії звернуто на адекватну передачу індивідуальних рис особистості окремих ініціаторів та чільних виконавців вітчизняних енциклопедичних проектів новітньої доби, їхнього розуміння мотивації підготовки енциклопедій для “української національної справи” (в тому числі й у марксистському дискурсі) – Федора Вовка, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Олександра Лотоцького, Петра Стебницького (чотиритомник “Украинский народ в его прошлом и настоящем”); Федора Ернста, Михайла Могилянського, Вадима Модзалевського, Наталії Полонської-Василенко, Петра Стебницького (“Біографічний словник діячів України”); Олександра Бадана-Яворенка, Юліана Бачинського, Адольфа Геттлера, Андрія Річицького, Степана Рудницького, Миколи Скрипника, Ісає Фалькевича, Андрія Хвилі (“Українська Радянська Енциклопедія” 1927–1934 рр., т. зв. “УРЕ-1”); Івана Боберського, Івана Кедрина, Івана Крип’якевича, Івана Раковського, Василя Сімовича, Вадима Щербаківського (“Українська Загальна Енциклопедія”); Феодосія Бабенка (“Українська Радянська Енциклопедія” 1944–1947 рр., т. зв. “УРЕ-2”); Івана Кошелівця, Володимира Кубійовича (“Енциклопедія українознавства”); Миколи Бажана, Юрія Іванова-Меженка (“Українська Радянська Енциклопедія”

⁷ Борчук С. Маловідома сторінка “розширення прав союзних республік”: “Українська Радянська Енциклопедія” – 2 (1944–1947 рр.) / С. Борчук // Краєзнавство: науковий журнал. – 2013. – Ч. 1 (82). – С. 188–199.

⁸ Його ж. “Радянська енциклопедія історії України” – перша історична енциклопедія в УРСР // Укр. іст. журн. – 2013. – № 4. – С. 170–192.

1957–1965 рр., т. зв. “УРЕ-3”); Костя Гуслистого, Юрія Кондуфора, Андрія Скаби (чотиритомна “Радянська енциклопедія історії України”); тощо.

Дослідження ґрунтується на значному масиві використаних джерел і літератури. Лише основний список останньої у монографії нараховує майже 700 позицій. Чимало фактичного матеріалу С. Борчук наводить уперше й впроваджує до наукового обігу, заохочуючи колег-дослідників й надалі розробляти перспективну тематику історії вітчизняної енциклопедичної справи, нові сторінки якої постійно вписуються до вітчизняної історії після відновлення державної незалежності України 1991 року.